

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐՈՒՅ

ՆԵՐՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ

ԵՐԳՈՑՍ ՍԱՂՄՈՍԻՍ ՔՆՆԱԽԻ*)

Ընդ նուազել թագաւորութեան և իշխանութեան Հայոց, յորժամ յափշտակեցաւ յԻմայէլացւոյն Մայրաքաղաքն Ննի, և տարազրեցան թագաւորքն մեր ի դաւառս և յիշխանութիւնս արքայիցն Յունաց, այր ոմն յիշխանացն Հայոց Աղլխարիպ անուն՝ որ էր ի տանէն Վասպուրականի, իբրեւ զմտերիմ և զխոհմ և զարի ի գործ պատերազմի՝ առաքեցաւ յինքնակալէն Ալէքսէ ի դաւառս Արեւիկեցոց իշխել մայրաքաղաքին Տարսովի ի Սամխատիոյ, որ եկեալ տիրէր սոցա հայրենի կարգաւ և աւրինաւ և մնայր ի հաւատարմութեանն Յունաց. և շինեալ տաճարք աղաթից ի լեռնային և ի դաշտային դաւառս՝ որ և բազումք կան ի մէջ Յունաց Հայասնո ազգիս պաշտամամբք: Սա եզրիտ ի ստորոտս լերինս Սորոսի (Տորոսի) և ի զլուխ քաղաքիս Տարսովի երկու անմատոյց զրեակս, միոյն անուն Ղամբրուն՝ և միւսունմն Պապեռան՝ որք և ունէին շուրջ զինքեամբք զեառս և աւանս: Օ՛ Պապեռան իւր սեպհականեաց զանձուց ըշտեմարան՝ և

շինեալ եկեղեցի մեծ՝ դամբարան հանդրատեան սահմանեաց իւր և իւրոցն, և ըզՂամբրանն ետ ի մտերիմ և ի սիրեցեալ իշխանն՝ որ եկեալ էր ընդ իւր յաշխարհէն Հայոց՝ անուն Աւշին, և աւանդեաց ի նա զմասն մեծի և զլխաւորի (. . .) առաքելոցն Պետրոսի՝ զոր ունէին Հայք ըստ նախազրեալ պատմութեանն: Աւ հրամայեաց հպատակութեամբ սպասաւորեալ յայսմ զղեկի սրբոյ առաքելոյն, և իւր սեպհական ունել զրերդս և զգաւառս, որ եկեալ ազգատոհմաւ իւրով և զտեալ զանառիկս ամայացեալ՝ շինէր ըստ կարի և պատրաստեաց նախ ի ծայր բերդիս հանդստարան սուրբ և զլխաւոր առաքելոյն նշխարաց:

Իսկ Աղլխարպայ վաղճանեալ եղաւ ի Պապեռանն: Աւ տիրեաց Տարսոնի մի յիշխանաց իւրոց փեսայ Աւշին, յորոյ աւուրսն արձակեցաւ ազգն Իմայէլացւոց ի վերայ դաւառիս Արեւիկիոյ ի հինգ հարիւր թուականին Հայոց: Աւ զամենայն զաշտային դաւառսն աւերեաց, էառ և զՏարսոն և սրով ճարակեաց զՔրիստոնեայն: Իսկ Աւշինն մնացեալ յանմատչել ամուրս անփորձ՝ և մտերմացեալ Յունաց արքային, առնոյր ի նմանէ անուն պատուոյ և տուրս զանձուց առատապէս:

Յետ սորա վախճանին տիրեաց որդի իւր Հեթում հայրենի աթոռոյս, և պատուեցաւ ի Յունաց արքայէն Ալէքսէ Աւագան անուամբ, յորոյ ժամանակն եկն Փռանդն և էառ զսուրբ քաղաքն Արուսաղէմ և զԱնտիոք և զԱրեւիկեցոց քաղաքս ի հինգ հարիւր քառասուն և եւթն թուականին. և յետ ժամանակաց անձուկ (զուցէ անցանէլոյ) բազում նեղութիւն

(*) Ինչպէս այս պատմութենէն եւ յիշատակարանէն կայտնուի ընթերցողաց, որ Հաղպատու վանուց ընծայեալ « Սաղմոսի մեկնութիւն » հին ծեռագրէն օրինակուած է՝ թէ եւ տեղ տեղ անիմաստ եւ սխալ խօսքեր եւ քառեր ստորագծ են: Ծ. Խ.

կրեաց ի նոցանէ Աբաստաւան շէթում վասն հայրենի բերդիս, և զերծեալ յամենայնէ ազնութեամբն Աստուծոյ և սուրբ առաքելոյն Պետրոսի, փարթամացաւ և մեծացաւ աւզնութեամբ թաղաւորին Յունաց Յոհաննու: Եւ զի ունէր որդիս վայելուչ և դասերս՝ որք կատարեցան հասակաւ առաջի իւր, ամուսնացոյց զմանս ի նոցանէ: Եւ զաւագ որդին որոյ անուն Աւշին՝ եթող ընդ իւր մնալ առանց ամուսնութեան: Իսկ Սմբատայ՝ որ յետ նորա ետ զՊապեռուսն, և միոյ ի դստերացն փեսայացոյց զեղբայր Աթուղիկոսին շայոց Վրիգորի Մաղխտրոսի զԱւասիլ՝ որք էին թոռունք Վրիգորայ Մաղխտրոսի Բջնեցոյ: Իսկ յետ վաղձանին շէթմոյ պայազատեաց զհայրենի աթոռն հարազատ որդի նորա Աւշին, և պատուեցաւ յարքայէն Մանուէլէ Աբաստանումբ, և փարթամացաւ բազում զանձիւք. յորոյ ժամանակն դարձեալ տիրեաց Յունաց արքայն Տարսոնի և այլ քաղաքացս Ալիկիոյ: Սմա հարսնացոյց փեսայն իւր Աւասիլ զղուստր եղբաւր իւրոյ Օւաւրավար անուն, զանխըւրբար ի Աթուղիկոսէն յեղբաւրէն իւր վասն խղճին՝ որ կայր վասն խնամութեանն: Եւ լեալ սմա կին ժրագլուխ և պրսակ առն իւրոյ՝ իբրեւ զայգի վայելուչ ըզնորատունկս զաւակաց ծաղկեցուցանէր շուրջ զհայրենի սեղանոմն և մնային յաւրհանութեանն Աստուծոյ. յորոց ծնաւ յետ անդրանիկ դստերն որդի՝ շէթում անուանեալ՝ ի վեց հարիւր թուականին, և երկրորդն հայրս մեր՝ վասն որոյ բանս է, որոյ ի սանդիաց հասակն պատահեալ ախտացաւոց՝ բերաւ ի հաւատարիմ ծնողացն

և ընծայեցաւ ամենաւրհնեալ և միշտ փառաւորեալ Աստուածածնին ի տաճար անուան իւրոյ որ ի վանքս Ալեշայ (ըԱլեռայ) առ ընթեր բերդիս: Եւ սկսեալ ի դեռաբոյս հասակէն վարժէր յուսումն դպրութեան ըստ յաւժարութեան ծնաւդացն ընդ այլ եղբայրս իւր մանաւանդ ի քաջահաւատ մաւրէ իւրմէ զաստիարակեալ յամենայն երկիւղ:

Իսկ բարեպաշտ իշխանն Աւշին բերեալ ուստերս հինգ և դստերս երկուս և համբերեալ պէսպէս փորձանաց վասն առ Յունաց արքայն հաւատարմութեան, լեաւուրքք ի ծերութեան հասակն յաթոռ իւր և ի մէջ եղբարց և զաւակաց աւրհանութեամբ փոխեցաւ առ Վրխտոս. և եցոյց անդրանիկ որդոյն շէթմոյ զաւերութիւն հայրենի աթոռոյն, իսկ նուիրելոյ որդւոյն որ Աստուծոյ՝ կալ ի զլուխ առ յինքնէն շինեալ եկեղեցոյ սրբոյ և վանիցս. և տուեալ յԱստուծոյ շնորհ անդրանիկն խոհմութիւն և խմաստութիւն՝ զնաց առ արքայն Յունաց Մանուէլ, և փարթամարաւ առ զհայրենի պատիւ Աբաստանումբ: Իսկ այս որ ի կրօնաւորականս էր վիճակ՝ յետ զաստիարակելոյ մանկան ուսմամբք, ի վեշտաստն ամ ընթացից հասակին ածաւ յերկիւղազարդ մաւրէն իւրմէ առ Աթուղիկոսն սուրբ Ներսէս, որ յաջորդեալ էր զաթոռ եղբաւրն Վրիգորի՝ ամենայն խմաստութեամբ և զիտութեամբ զարդարեալ. և սա ըստ հաւատով հայցուածոց դստեր եղբաւրն իւրոյ զմանուկն ածեալ առաջի ձեռնադրեաց քահանայ ի կրօնաւորական ձեւ, և կոչեաց յանուն իւր Ներսէս. զոր թողեալ մաւրն առ ոտս նորին ի վարժումն

զնաց յերկրագոլթիւն սուրբ տեղեացն
Երուսաղէմի:

Այլ 'Ներսիսի կացեալ ի հայրապետա-
կան աթոռն փոքր մի աւուրս՝ ի շնոր-
հէ ձեռնադրութեանն դաւաջեալ հոգ-
ւով, տենչայր յանգբաղ կեանս միայնու-
թեան և ընթերցման. և սրբոյ Հայրապե-
տին ուրախացեալ ընդ յառատ ուսումն
մանկանն, առաքեաց զնա ի վանորայս ի
Աին լերինն, յորս շրջելով գործիական
նիւղութեամբն և տեսողականին կրթու-
թեամբ յառաջէր և նկրտէր հասանել ի
լուսն առաքինութեանն ի սէրն Վրիս-
տոսի: Եւ յետ ամաց դարձեալ ի հայ-
րենի աթոռս և փափագանաւ ի ծնադէն
և յեղբարցն, ոչ հաւանեցաւ կալ ի զը-
լուխ ուխտիս որ աւանդեալ էր նմա ի
հաւրէն իւրմէ, այլ ի մէջ լերինս յամա-
յացեալ տեղիս ընդ հոգեւոր դաստիարա-
կի իւրում Յոհաննու ելեալ մնայր ի
միայնութեան: Եւ քաղցր էր նմա այն
քան զամենայն հեշտութիւն: Եւ կոչէր
անապատն բնակութեան. Աստուածածին
Սաղըուի, ի հոսանս զետոյն ժեռակրա և
մերձ նմին տաճար սրբոյն Վեորգեայ, յո-
րում անձուկ սենեկին ի զիշերի և ի
տունջեան անհանգիստ էր յընթերցումն,
և միայն կատարէր զգործ սուրբ պատա-
րազին պաշտաման: Իսկ է ՈՒՎ՝ թուա-
կանին փոխեալ առ Վրիստոս Հայրա-
պետն սուրբ Նորին եղբաւ որդին Վրի-
գորիոս, մակակոչեալն Տղայ, որ և քուեր
որդի հաւր սորա, ձգէր յինքն զմանուկս
'Ներսէս հրամանաւ զրոյ, և սա վասն որ
առ նա անանջրպետ սիրոյ, ևս և վասն
թերի ունելոյ զվարժումն զրոյ՝ փութա-

ցաւ առ հարազատն իւր Հայրապետն
սուրբ, և նորին խնամաքն իձեռն վար-
ժապետաց սրբոյ քննեալ տեղեկացաւ
Հին և Նոր Ատակարանաց իմաստից, զոր
քսան և երկոց ամաց ձեռնադրեաց Հայ-
րապետն Ապիսկոպոս Տարսնի, նոյն և
Լամբրունիս և շրջաբնակ զաւառացս:
Եւ առաքեաց առ իւրս պատուով: Իսկ
սորա եկեալ խուսափէր ի հովուութեան
զբաղմանց, և ի տենչանս ընթերցման զը-
րոյ նկրտէր, և զի ոչ կարէր ըստ տրուի-
ման իւրոյ ունել զանգրագոլթիւն, փա-
խստական լինէր այսր անդր ի հեռաւոր
տեղիս, և զի վարժեալ էր ի մանկութեա-
նն ջանիւք մաւր իւրոյ զհելլէնացի գիրն
տենչմամբ որ առ նոսին իմաստութեամբն՝
եմուտ ի կղզին Ալպրոս աղքատապէս
մնալ անդ ի կատարեալ ուսումն նոցին
հոետորութեանն: Սակայն ոչ ետ թոյլ
բաղձանք մաւրն և սէր եղբարցն, յոր-
ժամ լուան՝ ածին վերստին անտի բըռ-
նութեամբ: Եւ ծանուցեալ թէ ոչ կարէ
հեռանալ, ել զարձեալ յառաջն իւր
յանապատն կոչեցեալն Սաղըու, յորում
և զանձուկն ունէր սենեակի, և զղաստիա-
րակ հոգեւոր հայրն իւր Յոհաննէս բնա-
կեալ ի տեղոջն, և անդ հաւաքեալ զա-
մենայն Աստուածային զիրս՝ արգելաւ ի
տեղուջն. . . ամաց (զուցէ յամայր)
ժամանակ: Եւ կայր ընդ մարմնոյ (. . .)
և բանիւ Աստուծոյ որ քաղցր է ի քիմն
ճաքողացն քան զմեղը բերանոյ, պաշտէր
ի տէրունական (. . .) զգոհութիւն
սրբոյ պատարագին խորհրդոյ, և յայլ ա-
ւուրս մնայր յառանձնական սենեկն յըն-
թերցումն և ի դրութիւն և յաղաւթս
զբաղեալ: Իսկ հոգեւոր հայրն իւր և դաս-

տխարակն Յոհաննէս ի նստելն երբեմն առ նմա՝ քննէր զմիտս սաղմոսացն, և ի բուծանելն՝ աղաչէր զրել զնոյն, և թողուլ ի պէտս աւգոսի զինի եկեղոցն: Յայնժամ ըստ կամացն Աստուծոյ և ըստ հնազանդութեան խորհողին սկիզբն արար զրել ըզքննութիւն երգոց տաղմոսին ի շրջանս աւուրց ամաց իւրոց քսան և վեց թուոյ, և թուական ի վեց հարիւր և քսան և եւթանց: Աւ կատարեալ ի քսան և ինն ամն, յետ այսր փութացաւ ի լեառն որ առ ընթեր մեծին Անտիոքու ի վանսորհայսն որ ի Ատինացւոցն և ի Հելլենացւոցն պայծառանային անդ աստուածահաճոյ կարգաւք և կրօնիւք: Աւ բնակեալ անդ աւուրսին՝ թարգմանեաց զմեկնութիւն Յայտնութեանն Յովհաննու: Աւ բռնադատեալ դարձեալ ի սիրոյ Հայրապետին սրբոյ Վրիգորի՝ որ կոչէր հրամական (հրամայական) սաստիւ՝ զնաց առաջն նորա, զոր ողորանաւք և ահարկութեամբ հաւանեցուցանէր կալ ի զլուս ժողովոյն որ հաւատացաւ նմին ձեռնադրութեամբ այցելութեանն: Աւ այսպէս զսլացումն մտաց ընդ իւրեւ նուածեալ հոգեոր հաւրն, առեաց (առաքեաց) զսա ինուաստ գձձութենէն յաթոռ իւր պատուով:

Ի սոյն ժամանակի և եղբայր իւր մեծապատիւ Արաստաւսս Հեթում ամենապատիկ վայելչութեամբ շնեալ էր ըզտաձար աղաւթից ի սուրբ ուխտս, և նկարագրութեամբ պատկերաց զարդարեալ, յորում ընկալեալ զել ել (. . .) յանապատէ փետայն գեղեցկացեալ աստուածային հանձարովն՝ որպէս լուսին, պայծառացեալ զիտութեամբ որպէս զա-

րեգակն, և հիացուցանող վարուք և բանիւք, կացուցին յաջմէ սորա զգշնոյ սրբոյ տաճարիս զարդարեալ և պաճուճեալ և բազմեալ ի Վահանայապետական յաթոռն ի տառնի Եսկուհւոյն, ետ զխաղաղութիւն ժողովոյս, և յարուցեալ կատարեաց զքանչիւ խորհուրդ սրբոյ պատարագին ի յիշատակ փրկագործութեանն Վրիտտոսի և ի քաւութիւն ժողովրդեանս: Արոյ հաղորդեալ տեսութեամբն և ծաշակմամբ, ուրախութեամբ մեծաւ մատուցաք փառս Վրիտտոսի, և յայնմհաւք բռնն հարեալ ի վշտակցութիւն ժողովոյս՝ բարեկարգութեամբ տնաւրինէր ի հաւրէն իւրմէ աւանդեալ սուրբ ուխտիս: Իջեալ աւր ստ աւրէ (օր ըստ օրէ) ի ժողով քաղաքին Տարսոնի՝ մխիթարէր զնոսին վարդապետական բանիւ: Աւ հանգուցանէր յինքն զամենայն տեսողս և զլսողս, ոչ միայն զոր ի Հայոց ժողովս՝ այլ և Փռանդաց ազգ և զՅունաց, իւրաքանչիւր ազգացն կարգաց և կրանից տեղեակ գոյով, և յընտրութիւնն հաւանեցուցանաւ կամ հաւանեալ: Իսկ յետ ամաց ինչ անցելոց զաւրանայր արեան հարազատ սոցա Ռուբէն, և յինքն նրւածէր յետ մահուանն Մանուկի արքայի զՄամիստայ և զՏարսոն: Աւ ազահութեամբ որպէս Ազայաբ յայզին՝ Նաբովթայ՝ բռնադատէր զայս Աստուածատուր ամրոցս ի սոցանէ: Յորում մնացեալ զամ մի ողջ յարգելանի և կրեալ զնորա թշնամութիւնն, դարձեալ այցելութիւն առնէր Աստուած և ուղղէր սոցա զխաղաղութիւն: Աւ մանուկն Ռուբէն ի զլուս երկրորդ ամին վճարէր մահուամբ: Աւ խնդրէր ի սոցանէ ներուսն թողու-

Թեան մանկական որ առ սոսին սխալմանն։
 Աւ յաջորդէր զիշխանութիւնն հարազատ
 եղբայր նորին բարեմիտն Աւոն։ Աւ կա-
 պէր ընդ սոսա անանջութեամբ խաղաղութեամբ,
 որ և ի տաւնա տէրութեանս առ իւր տանէր զհայրս մեր, և առ ի սմանէ
 վարդապետական խրատով և սրբոյ պա-
 տարազին նուիրագործութեամբ մխիթա-
 բեր հանդերձ բազմութեամբ ժողովոյն։
 Իսկ զի ի սոյն առուբքս առաւ ըստ մեղաց
 մերոց սուրբ քաղաքն Արուստղէմ յայ-
 լասեռից, և ինքնական Հռոմաց որ Ալա-
 նաց թագաւոր, լուաք թէ յառաջէ յա-
 բեւել ի փրկութիւն սուրբ տեղեացն, խոր-
 հուրդ էառ մեծ իշխողս Աւոն՝ զհայրս
 մեր սուրբ առաքել ընդ յառաջ նորին
 հրեշտակութեամբ։ Աւ վասն այսր մտա-
 ծութեան զնայր առ սուրբ Հայրապետն
 Վրիպորիոս ունել զնորին հրամանսն և
 զկամսն ընդ իւր, և ի նոյն ծանաղարհն
 խորանարեակ ազգն Իսմայէլի յարձակե-
 ցան ի վերայ, և ծանաղարհակից եղբարս
 և զկրանաւորս սրով ձորակեցին առ ըն-
 թեր քաղաքին Մարաշայ։ Աւ զբռնակիր
 զրասան յափշտակեցին՝ մնացեալ խնա-
 մաւքն Աստուծոյ միայն սա և եպիսկոպո-
 տակից հարազատ իւր Յոհաննէս և վար-
 ժապետն Վեորգ։ Աւ զի ունէր ընդ իւր
 զայլ զիրս սրբոյ պատարազին քննութեան
 և եկեղեցական կարգաց ինքննէ ասացեալ
 շնորհիւ սուրբ Հոգւոյն՝ յափշտակեցաւ
 յաւազակացն, և չմնաց հաւատարն,
 տրտմեցաւ յոյժ։ Աւ ի դառնալն առ մեզ
 վերստին՝ զգուշացեալ զի մի և այս մեկ-
 նութիւն սաղմոսիս յիրեք շփոթմանէ՝ որ
 իւրն է զիր՝ պակասեցէ և հաւասարն ոչ
 մնացէ, յորդորեաց զկրանակից զեղբայր

մեր զՎեորգ սկսանել և զրել։ Աւ նա
 յաւազակութեամբ յանձն առաւ պատ-
 րաստեաց զնիւթն և սկիզբն արար։ Իսկ
 ապա փութացեալ իշխանական հրամանն՝
 զծանաղարհն որ առ ինքնական Հռոմաց
 թագաւորն Ալանաց, ծանաղարհակից էառ
 ընդ իւր զՎեորգ, և ինձ Աստուծոյ նուա-
 տի հրամանն եւ զսկսեալն ի նմանէ աւար-
 տել։ Չոր յաւազակութեամբ յանձն առի
 և պինդ հաւատով ի փառս Աստուծոյ
 կատարեցի ի թուիս Ութ։ Այս տեք ե-
 րեք են կործանման սուրբ տեղեացն Արու-
 ստղէմի։

Աւ յիջանել հաւաք մեր ի Տարսն
 առ ի նաւարկել ի ծանաղարհին որ ա-
 ռաջի կայր, և հաս ինքնական յԱկոնիոն։
 Աւ յեւ փոքր ինչ աւուրց (հասին)
 զաւրք նորին ի Տարսն, և մնաց սոցին
 յառաջելն։

Իսկ իմ ի զրելոյ զմատեանս ոչ թու-
 լացեալ, քան զի առնուի ի սմանէ զյու-
 սաւորութիւն հոգւոյ, յառնթեր նստելս
 միայնութեամբ սուրբ ուխտիս, այլ հրա-
 ժարեցի . . . և խնամաւքն Վրիպորի
 ի վերջին կէտս ժամանեցի, և սպասաւոր-
 րեցի զկնի եկելոյ մատուցութեամբ
 զխառնեալ բաժակս Աստուածային խմաս-
 տից ի հոգեոր մեր հաւքս զմայրեցուցիչ
 հոգւոց և մխիթարութիւն բժշկութեան
 ակտացեալ մարմնոց։ Աւ յաւարտումն
 սորին փոքր ինչ թողի ձեզ զպատմու-
 թիւն կենաց սորին ընթացից, զի մի մը-
 նացէ տարակոյս յառաջել ժամանակին
 սորին քննողի հմի, և ուստն, և զեմբոյն,
 որպէս և մեք այսաւր ունիմք զբաղում
 հարց մերոց և վարդապետաց Հայոց այս
 ինքն զՎաւիթ Աերզինեցի, և զՎրիպոր

Նարիկեցի, և զՄովսէս Խորենացի, և զայլս, որոց ի բանիցն պարարտութենէ զուարճանամք, և զխմբոյն կենաց և վարուց փափագելով՝ զիտել ոչ ունիմք և ոչ մի բան վասն երանելացն պատմութեան: Յազազս այսր զսորայս մինչ յայսաւր է կենաց իւրոց ժամանակ ՎՔ ամ, ցուցաք համառուաւ: Եւ մաղթեմք Վրիստոսի տալ զսոյն մեզ ևս յերկարութեամբ աւուրց ի զլուս բարի հովուութեամբն և հանձարեղ այցելութեամբն՝ խնամիչ սուրբ ուխտիս և առաջնորդ ժողովոյս:

Եւ զիսն աղքատութիւն զնել սորին աւրհնութեամբ՝ ի դամբարան հանդրատեան ընդ սրբոց խնոց հարցն, որ այժմ հուպ եմ սոցին ծերութեան ալիաւքս հոծեալ: Իսկ եթէ այլ ինչ ի շնորհացն Աստուծոյ պողաբերէ ծառս մեր տնկեալ ի զնացս ջուրց սուրբ զրոց, մանկազունաց աշակերտաց սորին, տացէ Աստուած զաւրութիւն զրչաւ ի տառ զրոց ժողովել, և զընթացս յառաջատուութեան վարուց սորին և զկէտ զկնի եկելոցդ պատմել: Եւ իս աղաչեմ յիսն վաստակ սխալանաց բայից և բառից թերութեան՝ ընթերցողացդ ներումն շնորհել, զի այդչափ զաւրեցի իմովս տկարութեամբ յարմարել և ի վայելելն ի դոյն հոգւոյ մխիթարութեամբ՝ ցաւը աղաւթից ձեր կաթեցէ ի զոգ մերոյն հանգստեան, և բեղմնաւորեալ սնուացէ զթաղեալքս յարգանդ երկրի զարնանայնոյ յարութեանն պայծառանալ նորոգմամբ ընդ յառաջ Վրիստոսի, և Աստուած խաղաղութեան՝ որ ետ մեզ զմխիթարութիւն շնորհաց և յոյս բարեաց շնորհաւքն իւրովք՝ ի սուրբ մատենէ աս-

տի՝ մխիթարեացէ զմիտս ձեր և հաստատեացէ ի յոյսն և ի սէրն Վրիստոսի, որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Ի թուականի Հայոց ՌԺՊ զրեցաւ աստուածախումբ մատենիս աւրինակն ձեռամբ Աամելի նուաստ և յետին զրչի՝ հրամանաւ սրբասեալ վարդապետի և արհ եպիսկոպոսիս մերոյ տեառն՝ Անրսիսի: Որոյ վստահացեալ յողորմութիւնն Աստուծոյ և յանհաս գիտութիւնն և յիմաստութիւնն իւր, համարձակեցաւ ի հոգելից սաղմոսիս մեկնութիւն, և մեկնեաց զսա և եթող ի յիշատակ իւր և ի վայելումն սրբոյ Ակեղեցւոյ մանկանց այնոցիկ՝ որք ունիցին ականջս ուղիղ լսել զբանս իմաստից սորա, և խնդրել զթողութիւն մեղաց ի Վրիստոսէ՝ որ է աւրհնեալ յաւիտեան, ամէն:

Յայսմ ժամանակի յափշտակեցաւ սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ ի Յովսէփայ՝ որ տիրէր Եգիպտոսի և Երաբիոյ և Վամասիոսի, ի թուիս ՌԻԷ, և շարժեցան հրամանաւ հայրապետին Հռոմայ թագաւորք և իշխանք բազումք, և անթիւ զաւրաւք յարեմտից, և զան կրելով ըզխաջն Վրիստոսի առ ի փրկել զսուրբ տեղիսն: Եւ այս ամբ երեք յապաղէ կամքն Աստուծոյ զփրկութիւն, և զեղբրին տակաւին առնթեր Պողոսմիդայ: Վրեցաւ ի նախայիշատակեալ սուրբ ուխտս Ակեռայ առնթեր հայրենատուր ամրոցի տէրանց մերոց Ամբրուսի, յիշխանութեան մեծահանձար և աստուածասէր Անաստասին Հեթմոյ, և ի վերակացութեան տեառն մերոյ՝ Անրսիսի և եղբարց սոցին Ապիրատի և Շահնշահի, զորս տացէ

Վրիստոս ի հոգեւոր և ի մարմնաւոր իշխանութիւնս բազում ժամանակս: Եւ ի փոխելն յաշխարհէս ի պարս սրբոց Հայրապետացն դասեցէ ի ժողով Արքայութեանն իւրոյ ընդ ամենայն սուրբս:

Յիշեցէք բարեաւ զբարի ծնողս սոցին զնախափոխեալն առ Վրիստոս զմեծանունն Աւշին, հանդերձ երէց դստերաւն Մարեմաւ և կրտսեր որդեկաւն Վրիգորիւ՝ զի հանգիցեն ի զոհն Աբրահամու, և մխիթարեսցին փառաւքն Վաղարու, և մայր սոցին Շահանդուխտ ամենաբարի և ճրգնազեաց այժմ կրաւնաւորեալ ի ձեռաց որդոյ իւրոյ սուրբ հաւքս երկու դստերաւք Շուշանաւ, և Տալիթայիւ, որք նորին ձգնող շաւղացն հետեին, զի մխիթարեսցին ի կեանս զաւակաց իւրեանց և եղբարց, և սոքաւք ընդ նախահանգուցեալս փրկեսցին յիշխանութենէ խաւարի, և փոխեսցին յԱրքայութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի ի մասն վիճակի սրբոցն, ի լոյսն և յարագուարձ խնդութիւնն ի Վրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր:

Ամենապատճառ և սկզբնական էութիւն երանական Արքորդութեանն սրբոյ որ բոլոր գոյիցս է պատճառ, և հանուր էացելոց սկիզբն արմատ և աղբիւր զոլով բարեաց, իբր ամենահարուստ և առաջին բարի, որպէս աստուածաբանէ ծայրագոյնն աստուածաբանից Արդին Արոման յաստուածաւանդ ասացեալն, «ամենայն ինչ նովաւ եղև, և առանց նորա եղև և ոչ ինչ որ ինչ եղևն»: Եւ յառաջ քան զայս նախաձայնէր ոմն մարգարէ, «որ ինչ բարին է՝ նորա է»: Եւ ի նոյն մտաց զաւրութիւն, համաձայն ի միւսոյ սեանն

կարծելոյ աստուածեղբաւրն մեծի արտաճառ վարդապետութիւն. «ամենայն ասէ տուրք բարիք և ամենայն պարգևք կատարեալք ի վերուստ են իջեալ ի Հաւրէն լուսոյ»: որով ուսեալ վարդապետեցաք զի որպէս ըստ բնութեանն էակութեան պատճառ է անպատճառապէս, և սկիզբն անժամանակապէս: Ար Են Հայր անսկիզբնակից Վանին իւր Արդւոյ, և անհատաբար Հոգւոյն բղխելոյ, ի նոյն պատկեր համեմատութեան՝ և յայլ տարազ իմացման իմանամք, զի ըստ ստացման և արարչութեան դարձեալ՝ նոյն համազոյ և միասնական կատարելութիւն, Արքեակն անձնաւորութիւն պատճառ է պատճառաւորապէս, յոչէից յանգոյից բոլոր էիցս ամենից, որով արժան և իրաւ պատշաճաւորութեամբ սկսմամբ յինքենէ յառաջ եկեալն էութեամբ, սկսաւ դարձեալ՝ և կարգաւորեաց աւրինազրութեամբ, զբնականսն լոկ՝ բնական կարգաւոր շարժմամբք, և զբանականսն՝ բանական բարի աւրինազրութեամբ. որով և որք առ ի նմանէ ուսեալք և սկզբնաւորեալք՝ առաջինն յաշխարհի սկզբունք և պատճառք եղեն բարեաց արժանապէս իբրու նորին ճշմարիտ բարեաց պատճառին և սկզբան պատկերք. պատուեցան և մեծարեցան, և զանմահութեան նորին աւրինակ, անմահ յիշատակաւն յերկրի յանձինս տպաւորեցին, որպէս զոչէ խաւսելով անվաղձան, իբրու միշտ կենդանի առաջին պատարագողին Աբելի արիւն, և երեւի և մնայ անըստառ պտուղ ողջախոհութեանն՝ Աոյի՝ յաշխարհ ամենայն, և ի բնութիւն մարդկային որ նորին յազգի արդարանալոյն փոխանակ դարձեալ ծաղկեցան: Ասե

հաւրն և սկզբան հաւատոցն արդարութեան, Արքայահմուռութեան և ողորմութիւն պահեցաւ մինչև ի հազար ազգ, նմանապէս և որ առաջին առաջնորդ եղեալսարհի զբաւոր աւրինաց և սահմանադրութեան, Մովսէս մեծն աստուած թագաւորաց կոչեցաւ, և նախապատիւ և մեծ մարգարէից հանուրց պատուեցաւ, ըստ նմին և անուանի յառաջին Աստուածապաշտ թագաւորս Վաւիթ, որ նախ ի նոցանէ պատուեաց զԱստուած սեղան կանգնելով :

Եւ մեծ ի ծնունդս կանանց Յովհաննէս, որ նախ շնաշխարհիկ հրեշտակական սկսաւ զանապատի կեանս, և մանաւանդ վասն նախկին զբարեւոյն զաւանելոյ կրաւնքս, հիմն և փակակալ (°) թագաւորութեանն երկնից, յերանելի և իմիայն հզաւր բնութենէն երանեալն Պետրոս, առաքելոցն զլուխ արժանապէս պատուեցաւ և մեծարեցաւ. որով այսչափ նախապատվութիւն այնոցիկ որ զբարին սկզբնաւորեցին, բազմաց յորդորումն եղև և նախանձ. զանազան բարեաց պատճառ և սկիզբն լինելոյ, որպէս և ըստ որում այլք այլոց, նմանօրինակ և մերս աշխարհի և ազգի հայր լուսաւորութեան և հաւատոց ծաղեալ փայլեաց առաքելաչափ մեծ Լուսաւորինն Ղրիզորիոս: Եւ ինորին զարմէ լուսոյ շառաւիղք ծաղեալք զանազան նշոյլք ճառագայթից, զմերս լուսափայլեալ շնորհազարդեցին զտոհմ և զեկեղեցի, որպէս յետ զովեալ որդոցն նորին համանման թոռն նոցին մեծն Ներսէս, կարգաւք կրանաստանեայց և բարեգործութեամբ անանգաց, երկնի հաւասար

առաքինութեամբ զաշխարհս Հայաստանեայց նորոգեաց:

Եւ սուրբ Հայրապետն Սահակ զբաւք և թարգմանութեամբք ի զնացս զետոյց Աստուծոյ ուրախ արար զեկեղեցոյս քաղաք, յորոց վերայ իբր ի բարեոք հիման շինելով, ոմանք փիլիսոփայական գետս յաւելին և այլք զմեկնութեան մտաց շաւիղ մաքրեցին. կէսք զեղանակաց երգս կարդեցին, և այլք զկանոնաց չափ սահմանեցին. յորոց յամենեցունց և յետ յորովից ի վախճան ժամանակաց և ի վերջինս գարւոյ, յանրարի և ի նուագեալ ժամանակս իբր ի զրունս ձմերայնոյ ի լըսնացեալ ձուռ կամ ողկոյղ ինչ զարմանալի փայլեաց և երեւցաւ ի զարմէ և ի ցեղէ, ընտրութենէ մեծ լուսաւորինն համեմատ առաջնոյն երկրորդ գերամաքուրն Ներսէս, որ զհայրենին յաջորդեաց զահ և աթոռ հայրապետութեան ի Վլայն հաւաւամական, և զամենայն նորոգեաց ըստ նախնի հարցն բարեգարդութեան զառ ի զանազան թշուառութեանցն աղաւաղեալ եկեղեցոյ կարգս, որում ի նորին արեան մերձաւորութենէ, մանաւանդ յաշակերտութենէ, լուսափայլն բանի և մաքուրն վարուց յետ նորա ծաղեաց և փայլեաց նորին ձեռնաստեղ եղբաւր ծննդոյ որդի, սուրբ և երջանիկ հայրն մեր Ներսէս, որ ըստ եռանդոտ բորբոքման ի սրբագործ հարազատի սէրն ըստ Ջեբեղեայ որդոյ զսիրելին ունի յատկութիւն մանկակոչութեան, զի որպէս զործասէր մեղու ի բազում ծաղկանց զբուրապատիկ և զանազան ժողովեաց զբարեաց նախանձ յամենայն նախնեաց սրբոցն գերազարդից ըզհարցն և զհայրապետաց՝ զձգնաւորացն և

զմիանձանց, մանաւանդ թէ առաւել լրացեալ մարգարէական և առաքելական Աստուածաբանութեամբն, և խնոցին հոգւոյ շնչմանէ զբաղմանաշակս այս խորիսի՝ որ քաղցր է քան զմեղր բերանոյ, և քան զոսկի և զականս ընտիրս պատուականս երկասիրութեամբ, զործեաց և եկեղ մեծամեծացն հոգւով և տնանկաց ի ճշմարիտ բժշկութիւն հոգւոց, միանգամայն և ի նախանձ առաքինի զործոց, և յորդորումն և ի սէր ուսումնասիրութեան, իրբու երկրորդք ի յիսին ժամանակս ի յազգիս մերոյ սկիզբն և յորդորիչ լինելով մեկնողական իմաստից և հոգեոր այլաբանութեանց, որով բարգաւաճեալ և եկեղեցի, զի վաստակով քրտնաջան հարցս փարթամացեալ, ոչնչ աղքատ գտանիմք քան զայլ եկեղեցիս որ փայլեցին նախնի մեկնողացն և հարցն սրբոց դասք: Մանաւանդ առաւել սիրելով որպէս զայլ ամենայն զիրս՝ և զսոյն հոգեշահ տառ՝ արքայս Հայոց Աւոն, և բերկրելով սովաւ պանծանօք, և զսոյն կամեցաւ ընծայ առաքել աշխարհին արեւելից, զոր և յիշատակեալն ի նախնեաց իրաւացի է, զի նախնական զարմ թագաւորիս մերոյ ի վերջին ժամանակս աւուրց Աստուածային աւրհնութեամբն ծաղկեալ զնափանեալ ի վաղուց թագաւորութիւնն Հայոց նորոգեցին, և զտարբերեալ ազգս ծառայութեամբ և զերութեամբ ի ստրկութիւն այլասեռից՝ զատեալ և ժողովեալ հանդուցին և բնակեցուցին ընդարձակապէս իշխանութեամբ, ի ժամանակս յոյով աշխարհաց աւերմանց և մեծամեծ թագաւորութեանց կործանման հաւասարեալք Վային նահապետութեանն՝ որ ի ջնջն

աշխարհի նշխար ածման և արծարծելոյ մնաց բնութեանս մերոյ, որ և սոքին իսկ հարք և հաւք արքայիս մերոյ Աւոնի, ըստ հաւաստի ազգաբանութեան յերկուց նախնեանց ցեղապետութեանց խառնեալ ի հայկազանցն քաջաց և Արրահամեան աստուածապաշտ բեղմնաւորութենէն ի Քեռուրական ծննդոց, նաև յիսոյ Արշակունի թագաւորութեանն զարմ, և Պալհաւիկ ցեղն հայրապետական որ ի Աուսաւորչէն մերմէ, միաւորեալ Վրիստոսիւ ի մի, զբարեպտուղ արքայս մեր ծաղկեցուցին, զի ըստ Հեթմեանցն տնուանեաց, եկն ի սա՝ ցեղն Պալհաւիկ, և մերձաւորութիւն արեան Հայրապետական տոհմին, և ըստ Ռուբինեանց յաղթաւզաց՝ խառնեցաւ ցեղն Արշակունի և Հայկազն ի տոհմն թագաւորական: Վանգի քաջ և արի իշխանն Ռուբէն նախնին սոցա, ազգական զորով մեծի թագաւորին Հայոց Վաղկայ, զիմեալ յարեւելից, եկն ի սահմանս Տաւրոսի ի զահ Վրիկեցւոց, և բացեալ և ընդարձակեալ՝ տիրեաց կողմանցն այնոցիկ, և յիս նորա տիրէ որդի նորա Աստանդին, և ապա քաջն և բարին Թորոս մեծ որդին Աստանդեայ, որ առաւել ընդարձակեաց զիշխանութիւն տէրութեանն:

Յետ Թորոսի տիրէ Աւոն որդովքն, յիս Աւոնի որդի նորին Թորոս երկրորդ: Ապա յիս Թորոսի տիրեաց իշխանն Ստեփանէ, և յիս Ստեփանէի տիրեաց Սրբէհն, և յիս Սրբէհնի տիրեաց իշխանն Ռուբէն որդին Ստեփանէի, և յիս Ռուբէնի բարեշնորհն և բարենշանն Աւոն միւս որդին Ստեփանէի և եղբայրն Ռուբէնի՝ տիրեաց մեծայաղթութեամբ, որ

ընդ բազումս նուաճեաց ազգս և աշխարհս
զմերս ընդարձակելով . և ըստ նախնի պը-
սակաւորացն մերոց Հրաշէին և Պարոյրի,
կամաւք քաղցրութեանն Աստուծոյ բարձ-
րացեալ յերկուց կայսերացն ընկալ-
եալ Թադ նորոգեաց զխափանեալ աթոռ
և արքունիս թագաւորութեան մերոյ.
Երմէ ծնեալ ամենագով թագուհին Չա-
պէլ, այն որ զուգեալ յամուսնութիւն
բարի թագաւորին Հեթմոյ՝ ծնաւ զյաղ-
թաւ թագաւորս մեր Աւետն, որ թէպէտ
ըստ աւերինակին Տեառն իբրու քաջ հո-
վիւ եղ զանձն ի վերայ ոչխարաց և եկե-
ղեցւոյ, և մասնեցաւ ընդ եղբաւրն իւրում
Թորոսի ի մահ և ի գերութիւն, սակայն
շնորհն Աստուծոյ իբրեւ զսիրեցեալ անդ-
բանիկ որդին զխրայէլ վերստին յերկաթի
հնոցէն և ի հալոցէն յԱզիպտոսէ պարգե-
եալ մեղ շնորհեաց, որ թագաւորեալ տի-
բէ մեղ իմաստութեամբ և բարեպաշտու-
թեամբ, իբրու վեմ անդամանդ և անշար-
ժկի բազմազոյն հնարիւք իմաստից, և
աշխատութեամբ ճանապարհաց և պա-
տերազմաց և ծախիւք զոյից, պարսպէ
զմեղ շուրջանակի ի մրրկեալ ալեացն
անաստուած հեթանոսացն խռովութենէ:

Երդ սոյն ամենաբարի և Պայազատ
թագաւորս մեր Աւետն, ի վերայ յորքունց
բարեաց տեսակաց և բարեսիրութեանց
որպէս Վաւիթ մեծն՝ որ քան զամենայն
փառան թագաւորական՝ երանելի համա-
րէր զվայելչութիւն տանն Աստուծոյ սի-
բել և տեսանել, նոյնաւերինակ և սա սի-
բելով զսրբոյ Ահիկեցւոյ պայծառութիւն՝
և զվայելչական կարգս եկեղեցականս տա-
տանայր ի բազում վանաւրայս և յեկե-
ղեցիս, ընդ զպէտս սպասաւորաց առա-

տաճիր պարգեւաւք ոռնկաց, միանգամայն
և վայելչացուցանէր փարթսմութեամբ
զտունս Աստուծոյ պէս պէս զգեստուք և
անաւթաւք պատուականաւք և բազում
կոտակարանաւք հին և նոր պատուիրա-
նաց, նաեւ պէսպէս մեկնութեամբք նոցին՝
զոր հարքն երջանիկք ի ձեռն Հոգւոյն
սրբոյ պարգեալ բացայայտեցին, և մանա-
ւանդ առաւել տեսնամբ սրտի սիրելով
զհայրենի և պարծելի բնիկ Հայկազանց
աշխարհն զտունն արեւելեց՝ որ առաջին է
մասն և զլուխ աւերինակ իմն բոլոր աշ-
խարհի, զի անտի սկսանին ի ձեռն լուսա-
ւորացն՝ աշխարհի շարժմունք և կամ թէ
կոչել զնոյն աշխարհի իրաւ հայր և հաւ-
մարդկութեանս՝ յորում զաղարեալ տա-
պանն Նոյի և բացեալ անտի դարձեալ
սերեցաւ մարդկային զարմ, յորմէ ի նոյն
արեւելեան կողմանէ որպէս զգալի լոյս ա-
րեւուն տիեզերաց ծագէ, այսպէս և զհո-
գեոր լոյս աւետարանին փառաց անտի
ծագեալ ընկալաք ի մեծ Առաստուղէն
մերմէ Պրիգորէ, որով թէպէտ այսր և
անոր վտարեալ հեռացաք ի նմանէ իբ-
րեւ Հրէիցն ազգ յԱրուսաղէմէ գերու-
թեամբ, սակայն զՎաւթին գոչ, ամենից
մեր սիրտ, թէ «մոռացայց զքեզ Արուսա-
ղէմ՝ մոռացի զիս աջ իմ» . զոր ճշմար-
տապէս քան զբազումս առաւել սիրելով
և անմոռաց բաղձանաւք միշտ ի մասի ու-
նելով արքայս Աւետն, զվանաւրայս և
զեկեղեցիս և զբարեձե կրանաւորս, և
զկարգս արեւելեան կողմանցն որ ի Մեծ
Հայք, որով հանապազ պարծէր առ ա-
մենայն ազգս և լեզուս Վրիտանից, և
միշտ զովեր և տնեճէր իբրու հարազատ
ժառանգ, և մանաւանդ քան զբազում

տեղիս զմեծ և զհոգևոր երկնահաւա-
սար սուրբ ուխտն զմայրավանքն զՀաղ-
բատ, յորում կամեր անմոռաց արձանա-
ցուցանել զինքեանն յիշատակ բարի ի
Քրիստոս նուիրաւք և պատարագաւք,
վասն որոյ և ընդ այլոց թագաւորական
ընծայից, զոր միշտ առաքէր, և զգիրքս
զայս մեկնութեան Աղոթոսաց Ղաւթի որ
ի նախասացեալ սուրբ հաւրէն Ներսէսէ
յազգայնոյ արքայիս մերոյ յարմարեալ՝
տեսնելով զի չգոյր և զիս չէր բնաւ ու-
րիք տարածեալ յաշխարհն Արեւիցի,
սա սկիզբն և պատճառ լինելով բարեաց՝
նորոգընծայ առաքեալ՝ պարզեւաց սուրբ
ուխտին Հաղբատայ ի վայելումն մանկանց
նորա, և յիշատակ ինքեան անմոռաց և
ամենայն աշխարհին և վանաւրելիցն արե-
ւելից յաւրինակ զաղափարի և պատճառ
տարածման ի բոլորսն:

Վասն որոյ աղաչեմք զամենեւեան որք
կարդայք և վայելէք և կամ լսէք և շա-
հիք աւստութեամբ, դարձեալ և որք աւ-
րինակէք և զրէք, մանաւանդ թէ սոյն
բարկոյս Արքայս աղաչէ թախանձանաւք և
ժտէ զսրբազնամաքութիւն ձեր, յիշել
զսոյն բաղմաքիրտն զաշխատեալ ի վերայ
ազգիս մերոյ զթագաւորս Վեոն, որ մնաց
զաւակ արձանադրութեան Հայկազանց
տոհմիս: Զոր թէ ոչ Տեառն զօրութեանց
թողեալ էր մեզ զաւակ՝ իբրեւ զՍողոմ
լինէաք և Գոմորայ նմանէաք: Նա և զբա-
րհոգի նախնիսն զազգն Ռուբինեանց և
զՀեթումանց, և զմեծ արքայն զսոռաջին
պսակաւորն զթագաւորն Վեոն, և զա-
մենապարկեշտ և զառաքինի զուստր նո-
րին, զմարդասէրն և զՔրիստոսասէրն
զթագուհին Զասպէլ զմայր արքայիս: Աւս

և զերանելի հայր սորա զբարի թագաւորն
Հեթում, զդովեան և զհոգևորն յա-
մենայն ազգաց և ի հանուրց բերանոց,
որ ընդ ամենայն բարեաց և աստուածսի-
րութեանց յաւել և զայս, զի յորժամ
եւ ի վերայ աշխարհի զերբիչ և աւերիչ
հեղեղ զաւրացն որ Մուղալ կոչի, սա ի
սկիզբն վաղվազակի ընդ մէջ բաղմութեան
ազգացն Թուրքաց, և երկայնաճիգ հե-
ռաւորութեան ճանապարհի և աշխար-
հաց ծառայական և ստրուկ գձձութեամբ
զառաջինն այլակերպեալ ընդ զեսպանաց
իւրոց և հաս առ խանն մեծ, և զհաշտու-
թիւն և զխաղաղութիւն աշխարհին և
ազգի մերոյ հնարեցաւ, որպէս Տէրն որ
զճառայի առեալ կերպարան, և խոնարհ-
եալ յանձառ Աստուածութեանն փա-
ռաց, արար զմեր փրկութիւն: Արով ի-
մաստութեամբ նորին թագաւորին յոր-
ժամ աշխարհ ամենայն և մեծամեծ թա-
գաւորութիւնք ի սուր սուսերի մաշեցան,
մեր փոքրադոյն զաւառս և ազգ անվնաս
ապրեցաւ, և յաւիտեան առ նոսին հա-
ւատարիմ պատուեցաւ, որով արժա-
նապէս յիշեալ լիցի ի Քրիստոս:

Յիշեցէք և զթագաւորահայրն զճնաւդ
նորին արքային Հեթում, զպարոն Առտան-
դին, արեամբ նահատակեալ որդովք իւ-
րովք ի Տէր, և մանաւանդ զորդի թագա-
ւորին՝ զպարոն Թորոս, զկրտսեր եղբայր
արքայիս մերոյ, որ ընդդէմ զինեալ Ա-
ղիպտացի Մահմետական զաւրացն վասն
Քրիստոսական կրաւնիցն և եկեղեցւոյ
սրբոյ և ազգիս մերոյ արեամբ նահատակե-
ցաւ: Յիշեցէք և զամենաբարեգործ և ըզ-
Քրիստոսասէր զշխոյ արքայիս մերոյ
զաւրհանալն ի կանայս զթագուհին զԱլ-

